

SA SEDMOM BANIJSKOM DIVIZIJOM OD KUPE DO DRINE

Kad je 20. januara 1943. godine otpočela IV neprijateljska ofanziva, 7. divizija je već gotovo mesec dana bila u žestokim borbama sa delom neprijateljskih snaga određenih za učešće u ovoj do tada najzamašnjoj operaciji protiv glavnine partizanskih snaga. Zapravo, borbe su otpočele krajem decembra 1942. godine, onog momenta kad je 369. legionarska divizija otpočela sa koncentracijom na Baniji. Do početka ofanzive, 7. divizija neprekidno je napadala 369. diviziju i nanela joj osetne gubitke, pri čemu je i sama podnela dosta žrtava, a pored toga i znatno se izmorila, čemu je doprinela i jaka zima (temperatura se spuštala i do 20 stepeni ispod nule). Sta je to značilo za diviziju koja je oskudevala u odeći, a još više u obući, može se samo pretpostaviti.

Divizija je 27. januara stavljena pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba, od kojeg je dobila zadatak da se prebaci na desnu obalu Une i zatvori pravac Bihać — Bosanski Petrovac.

Nakon prebacivanja preko Une divizija se našla pred novim, odgovornim zadacima koje je trebalo izvršiti pod veoma teškim okolnostima, dejstvima na koje do tada njen sastav nije bio naučio, a i sa organizacijom koja nije odgovarala situaciji. Tako je, na primer, do tada divizija imala svu komoru na kolskom transportu, a sada je trebalo preći na brdski tovar. Velika većina boraca nije nikada ni videla samar, a sada je trebalo samariti konje i priviknuti se na takav transport. Banijski konj i bosanski samar nisu nikako jedan drugome odgovarali i dok se ta situacija malo popravila, borci divizije su se prilično nagladovali. Ova kriza sa komorom došla je u vreme kada se divizija našla na terenu koji je bio vrlo siromašan i gde je bilo vrlo teško snabdevati jedinice. Intendanti, koji na Baniji nisu imali posebnih teškoća oko snabdevanja jer je taj

kraj relativno bogat, postali su odjednom meta na koju se svaljivala sva krivica zbog nestašice hrane. Borce je naročito teško pogodila nestašica hleba, jer su ga na Baniji uvek imali u dovoljnim količinama. Tako je divizija počela već od Une da trpi oskudicu koja je teško delovala na borce nenaviknute na glad.

Ovim nevoljama pridružile su se i patnje izbeglica. Masa naroda sa Banije povlačila se pred neprijateljem i borci su neprekidno nailazili na kolone i grupe kako gladne, prozeble i iznurene traže pomoć od jedinica. Među izbeglicama nalazili su se očevi i majke, žene i deca boraca, pa je to utoliko više na njih delovalo jer su i sami bili u teškoj situaciji.

No i pored svih ovih teškoća i nevolja, 7. divizija se odlučno borila i u granicama svojih mogućnosti izvršavala zadatke zaštitnice Glavne operativne grupe na pravcu Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar. Sama činjenica da je divizija uključena u Operativnu grupu Vrhovnog štaba značila je veliki podsticaj za sve borce, a pravilnim i upornim političkim radom razvijen je ponos boraca i starešina i njihova spremnost da se žrtvuju do krajnjih granica da bi izvršili postavljene zadatke.

Prema naređenju Vrhovnog štaba 7. divizija imala je zadatak da odbrambenim borbama zatvara pravac Bihać — Bosanski Petrovac — Drvar, dok je na Oštrelju ne smene jedinice 1. bosanskog korpusa, a potom da kao zaštitnica Glavne operativne grupe štiti povlačenje 4.000 ranjenika ka Neretvi. Međutim, došao je i februar, a krajiške jedinice još nisu smenile 7. diviziju.

Vrhovni štab ponovo 4. februara naređuje 1. bosanskom korpusu da što pre smeni 7. diviziju da bi ona krenula na svoj zadatak. No, zauzet na drugim pravcima, 1. bosanski korpus nije izvršio smenu na vreme, tako da je, na primer, 16. banij-ska brigada tek 16. februara smenjena sa položaja kod Martin-Broda, kada je bitka na Neretvi već bila u punom jeku. Zbog ovoga 7. divizija, neprekidno u borbi i na udaru najjačih neprijateljskih snaga (7. SS i 369. »vražje« divizije), nije imala ni časa predaha ni mogućnosti da se pripremi za teške zadatke koji su je očekivali u bici na Neretvi.

II ZAŠTITNICI

U rejonu Drvara primili smo od Vrhovnog štaba zadatak da divizija krene u pravcu Gornjeg Vakufa i da u ulozi stalne pobočnice osigura komunikaciju Livno — Duvno — Prozor

zatvaranjem pravaca Kupres — Duvno i Donji Vakuf — Prozor. Izvršavanjem ovog zadatka divizija je obezbeđivala evakuaciju ranjenika iz Livanjskog polja u Prozorsku kotlinu.

Pokret je izvršen po brigadama, tj. kako je koja brigada bila smenjena na položaju na Oštrelju, tako je kretala u pravcu Gornjeg Vakufa. Prvo je krenula Osm (10. februara), za njom Sedma (12-og) i na kraju 16. brigada (16. februara). Štab divizije, sa 7. brigadom, kretao se pravcem: Drvar — Glamoč — Livno — Duvno — Donje Vukovsko — selo Pidriš, gde je stigao i smestio se 21. februara, a 7. brigada razmestila se u rejonu sela Pidriš — Mačkovac — Mračaj. Osm brigada kretala se pravcem: Drvar — Prekaja — Isakovci — Đukića košare — Gornji Malovan — Ravno i izbila 18. februara na prostoriju sela Paloč — Tihomišlje — Planinica, a 16. brigada, na pravcu 7. brigade, stigla je u rejon sela Zanovine — Donje Vukovsko — Ravno 23. februara, gde je dobila zadatak da zatvori pravce Kupres — Šujica — Duvno i Kupres — Ravno.

Ovaj marš, iako bez borbi, izveden je pod veoma teškim uslovima surove zime i planinskih bespuća, bez stvarnog odmora jer se u kućama nije smelo noćivati zbog tifusa koji je među žiteljima i izbeglicama već harao. Borci su provodili noći u senjacima i košarama, a i van njih, uz oskudne vatre. Planinske snežne oluje uzimale su ljudima i natovarenim konjima i poslednju snagu. Vejavice su rušile konje i ljude, pa se 8. brigada prilikom marša iz Glamočkog polja preko planine Hrbaljine vratila ne savladavši olujnu stihiju. Tek idućeg dana uspela je da stigne na svoj marševski cilj. Na maršu su mnogi borci promrzli, pogotovo oni bez obuće.

Dok je 7. divizija marševala ka Gornjem Vakufu, Glavna operativna grupa razbila je u dolini Neretve glavninu italijanske divizije »Murde« i izbila na Neretvu na frontu od 60 km. Time je otvorila put za prelaz preko Neretve i prodor u Hercegovinu i Crnu Goru. U dolini Neretve zaplenjena je ogromna količina hrane, oružja i druge opreme, pa je i naša divizija posle dužeg gladovanja primila prvo sledovanje belog brašna, konzervi i drugih namirnica, za koje je već bila zaboravila da postoje. Naročito su bili obradovani pušači, jer su sada posle dugog vremena dobili veće količine duvana i cigareta. Sve je ovo došlo u poslednjem trenutku pred veliku bitku kod Gornjeg Vakufa.

Povoljan razvoj dejstava u dolini Neretve otežavala je situacija sa ranjenicima. Oni su se vrlo sporo kretali i tek 19.

februara krenuo je prvi njihov ešelon iz Duvanjskog polja u Prozorsku kotlinu.

Veliki uspjesi Glavne operativne grupe imali su odjeka na jedinice 7. divizije. Naročito su bili impresionirani borci koji su išli po sledovanje u Prozor, pa su svojim očima gledali zaplenjene kamione, tenkove i topove, veliki broj zarobljenika i skladišta »svega i svačega«, kako su govorili. O svemu tome što su videli slikovito su pričali u jedinicama i to je, u toj situaciji bio najbolji politički rad. Tako reći prekonoć zavladao je ofanzivni duh. U jedinicama se neprestano postavljao zahtev da i naša divizija jednom krene u ofanzivu, da je dosta bilo odbrane i povlačenja. Naši borci prosto su zavideli proleterima na njihovim uspesima. Stab divizije trudio se da objasni da je i zadatak zaštitnice častan, težak i odgovoran, ali su svi čeznuli za ofanzivom. Ova želja još dugo neće biti ispunjena.

Kad su brigade stigle na određene prostorije, osnovni zadatak im je bio da se što bolje odmore, jer se samo sa osveženim jedinicama moglo da računa na izvršenje predstojećeg zadatka. Težnja za odmorom bila je pozitivna, ali je 8. brigada u tome i preterala, jer nije porušila komunikaciju Bugojno — Gornji Vakuf što joj je docnije pričinilo velike teškoće. To isto nije uradila ni 3. krajiška brigada koja se nalazila na prostoriji sela Lužani — Krasnica — Bistrica sa zadatkom da zatvori pravac ka Gornjem Vakufu na desnoj obali Vrbasa.

Zahvaljujući dovoljnoj količini materijala i jedinicama veze, sve jedinice povezale su se telefonskim linijama sa štabom divizije, a uspostavljena je i telefonska veza između štaba divizije i Vrhovnog štaba.

Naređenje Vrhovnog štaba da neprijatelj ne sme prodrati u Prozor gde se nalazilo oko 4.000 ranjenika, shvaćeno je sa svom ozbiljnošću od svih boraca i rukovodilaca. No i bez upozorenja, svi su znali da su ranjenici u Prozorskoj kotlini, jer su oni uglavnom sve te ranjenike videli dok su bili u zaštitnici i kretali se ka Gornjem Vakufu. Među ranjenicima i bolesnicima bio je i veliki broj boraca 7. divizije, tako da nije bilo teško obrazložiti potrebu krajnjeg zalaganja u izvršenju postavljenog zadatka. Hrana dobijena iz Prozora učinila je da premoreni i izgladneli borci malo živnu, ali to još nije bila divizija kakva je pošla sa Banije.

*

Dok je 7. divizija maršovala ka Gornjem Vakufu 718. nemačka divizija kretala se sa prostorije Derventa — Žepče —

Travnik ipreko Bugojna ka Gornjem Vakufu. Tako se dogodilo da su gotovo istovremeno izJBile na određenu prostoriju. 718. divizija uputila je na pravac Bugojno — Gornji Vakuf grupu »Fogl«,¹ dok je grupa »Anaker« uputila pravcem Tarčin — Ivan-sedlo — Konjic — Jablanica.

Grupa »Fogl« krenula je u napad iz Bugojna 21. februara. Nastupala je u tri kolone: jedna u pravcu sela Planinice, druga u pravcu sela Tihomišlja i treća desnom obalom Vrbasa, prema 3. krajiškoj brigadi.

Kolona koja je nastupala ka Planinici iznenadila je jedan bataljon 8. brigade i, posle kraće borbe, znatno nadmoćnije snage neprijatelja uspele su da ovladaju selom. Nakon ovoga druga kolona je obuhvatila drugi bataljon 8. brigade u Tihomišlju i izbila mu u pozadinu. Bataljon je došao u kritičnu situaciju, ali je zahvaljujući tome što je pao mrak uspeo u toku noći da se izvuče bez gubitaka. Treća krajiška brigada zadržala je ovog dana kolonu koja je nastupala desnom obalom Vrbasa.

U toku noći 8. brigada povukla se na liniju selo Uzričje — selo Paloč — severne padine planine Kobile.

Ujutru 22. februara neprijatelj je produžio napad, a težište je usmerio duž komunikacije Bugojno — G. Vakuf, gde je uz upotrebu tenkova, artiljerije i avijacije pokušavao da se probije i odbaci naše snage od komunikacije. Do kraja dana neprijatelj je uspeo da izbiye do Gornjeg Vakufa i da ga zauzme.

U ovakvoj situaciji štab divizije uveo je u borbu 7. brigadu i naredio joj da protivnapadom izbacii neprijatelja iz Gornjeg Vakufa, a 8. brigadi da napada levo od 7. brigade na pravcu Paloč — selo Podgrade. Protivnapad je počeo u 20 časova. Ogorčena borba trajala je celu noć, no 7. brigada nije uspeła da izbacii neprijatelja iz Gornjeg Vakufa, ali ga je potisnula sa dominantnih položaja i prisilila da glavne snage zadrži na položajima južno od Gornjeg Vakufa. U ovom protivnapadu neprijatelj je pretrpeo ozbiljne gubitke, a zarobljeno je 84 ustaše i zaplenjeno nešto naoružanja i municije. Osmá brigada na svom pravcu nije naišla na neprijatelja i u toku noći povukla se na polazne položaje.

U toku dana u štab divizije stigao je iz Vrhovnog štaba Pavle Ilić koji je obavestio štab o situaciji i preneo naređenje

¹ Grupa »Fogl« bila je sastava: 738. puk (bez jednog bataljona), 5. ustaška brdska brigada (gorski zdruzg), delovi 668. art. divizioná, dve domobranske art. baterije, dve pionirske čete i delovi 202. tenkovskog (oklopnog) bataljona.

vrhovnog komandanta da se određeni pravac mora braniti po svaku cenu. Istog dana na naš pravac stigla je i 1. dalmatinska brigada (koja je do tada bila u rezervi Vrhovnog štaba) i jedna baterija haubica, zaplenjena u Prozoru, koju je Vrhovni štab stavio pod komandu 7. divizije. Ova pojačanja značila su veoma mnogo u času kad je odbrana kod Gornjeg Vakufa bila u velikoj krizi.

Jedan bataljon 1. dalmatinske ubačen je odmah u borbu na spoju 7. banijske i 3. krajiške brigade, sa zadatkom da zatvori cestu Gornji Vakuf — Prozor. Ostatak brigade bio je u rezervi u rejonu sela Pidriš.

U toku 23. februara neprijatelj je produžio nastupanje uz podršku snažne artiljerijske vatre i avijacije. U dejstvo je stupila i naša haubička baterija koja je snažnom vatrom tukla neprijatelja. Tenkovi koje je neprijatelj imao nisu mogli doći do izražaja, jer je cesta Gornji Vakuf — Prozor zarušena. Razvile su se žestoke borbe. Pojedini položaji prelazili su nekoliko puta iz ruke u ruku. I pored neprijateljeve znatne nadmoćnosti, naši borci nisu ni pedalj zemljišta puštali bez ogorčenog otpora. Haubičku bateriju koja je snažnom vatrom podržavala naše jedinice, otkrila je neprijateljeva avijacija i snažno je bombardovala, pri čemu je baterija pretrpela gubitke u ljudstvu i oružju.

Do pada mraka neprijatelj je izbio na liniju s. Zdrimci — s. Mračaj — s. Kuti — potok Voljice — Oglavak — s. Planinica» gde je zaustavljen.

Ujutru 24. februara 7. brigada držala je položaje: s. Mačkovac — Sestaci — Kobila; jedan bataljon 8. brigade bio je na planini Kobili, a jedan na planini Oglavku; jedan bataljon 1. dalmatinske brigade nalazio se na k. 803 (na cesti), jedan na Kobili, a jedan u rezervi u selu Pidrišu; 3. krajiška brigada držala je položaje u Zdrimcima.

Neprijatelj ovog dana nije napadao, sem manjih ispada pojedinih četa. Primećeno je da se u rejonu Strmice i Paloča ukopava, iz čega smo zaključili da i njemu ponestaje snage. No, njegova artiljerija i avijacija i dalje su ostale vrlo aktivne i neprekidno su tukle naše položaje.

Zbog stalnog bombardovanja iz vazduha, haubička baterija povukla se ka Prozoru. Da bi se jedinice zaštitile od dejstva artiljerije i avijacije, pristupile su ukopavanju, tako da i pored snažne vatre gubici nisu bili veliki.

Iako su uspele da zaustave neprijatelja, jedinice divizije bile su na izmaku snaga. Borci su bili neprekidno na položajima, a jedini odmor bio je da se pokatkad legne na sneg, pored vatre, i malo prodrema. Komora 8. brigade ostala je južno od planine Raduše, jer nije mogla da je prođe te je, pored drugih nedaća, i ishrana ove brigade bila vrlo slaba. Nešto mesa, što se s teškoćama moglo naći na terenu, ispržilo bi se na žaru i to je bio jedini obrok. Sve je ovo uticalo da su se jedinice neprekidno osipale i smanjivale i bez borbenih gubitaka. Borci su umirali na položajima od iznemoglosti i hladnoće. Uveče su legali pored vatre, a ujutru su ih nalazili mrtve. Pa i pored toga, ti isti borci nalazili su u sebi snage ne samo da se uporno brane, već i da neprekidno izvode protivnapade.

Ovoga dana Vrhovni štab je izvestio štab divizije da se situacija u dolini Neretve znatno komplikovala i da za sada ne dolazi u obzir smena divizije. Ponovo je podvučeno da se određeni položaji moraju održati po svaku cenu.

U vezi s tim štab divizije izdao je naređenje da se na položajima drže samo slabije snage, a da se gro jedinica povuče u najbliža skloništa i što bolje odmori i nahrani.

I u toku 25. i 26. februara aktivnost neprijatelja svodila se na dejstva artiljerije i avijacije.

Ovo vreme štab divizije je iskoristio da sredi jedinice i olakša komandovanje. U duhu ove odluke bataljon 1. dalmatinske brigade sa Kobile prebačen je u selo Mačkovac, tako da je sada cela brigada bila na desnom krilu divizije. U rezervi divizije ostali su jedan dalmatinski i jedan bataljon 7. brigade, oba u rejonu sela Pidriša. Sve jedinice dobile su određene sektore odbrane i precizne zadatke. Haubička baterija ponovo je izvučena na vatrene položaje i s njom je uspostavljena direktna telefonska veza. Isto tako popravljena je telefonska veza sa Vrhovnim štabom.

Nemci su 27. februara izjutra uveli u borbu 717. diviziju i sa snagama od oko 2 divizije otpočeli napad na čitavom frontu kod Gornjeg Vakufa. Pošto raniji pokušaji da prodru duž komunikacije Gornji Vakuf — Prozor nisu uspeali, sada su težište napada i glavni udar usmerili pravcem Kobilica — Karaulica — Vilića gumno — Makljen da bi izbili na dominantne položaje severozapadno od Prozora i odrezali glavninu naših snaga koje su branile prodor u dolinu Rame izbijanjem u njihovu pozadinu. Tako se težište napada neprijatelja sručilo opet na 7. diviziju. Mesto očekivane smene, divizija je dočekala još sna-

žnijeg i svežeg neprijatelja. Ogorčene borbe prsa u prsa razvile su se na čelom frontu. Divizija se uporno branila pa je neprijatelj, iako mnogo nadmoćniji (na ovom pravcu djelovale su glavnine snaga 717. i 718. divizije), ovog dana postigao vrlo male rezultate i to po cenu velikih gubitaka.

U toku 28. februara Vrhovni štab je obavestio štab 7. divizije da je naredio 3. krajiškoj brigadi da krene u pravcu sela Draževa i stavi se na raspolaganje diviziji radi smene 8. brigade koja je bila najiscrpenija. U toku ovog dana štab divizije je pojačao 8. brigadu (kod nje je pritisak neprijatelja bio najjači) jednim bataljonom 16. brigade. No, pokazalo se da sve ovo nije bilo dovoljno.

Ujutro 1. marta neprijatelj je probio front divizije na spoju 7. i 8. brigade i ovladao vrlo važnim položajima: Velika i Mala Kobila i Karaulica.

Desno krilo 8. brigade (1. bataljon) bilo je razbijeno (bataljon se povukao u selo Jakliće) i neprijatelju je b. o otvoren put u Prozorsku kotlinu. Sedma brigada je potisnuta sa svojih položaja, ali se organizovano povlačila.

U ovom kritičnom času, oko 12 časova, stigla je 3. krajiška brigada i odmah prešla u napad na neprijatelja na Vilića gumno. Istovremeno sa Krajišnicima stigla su i dva bataljona 4. crnogorske proleterske brigade. Udruženim snagama uspjeli su da zaustave neprijatelja i potom da ga odbace ka Velikoj kobili.

Osma brigada povučena je u rezervu na prostoriju s. Ravno — s. Vukovsko.

Uveče 1. marta neprijatelj je zanoćio na liniji Velika kobila — s. Pidriš — Crni vrh (tt. 1206).

Dok se kriza na frontu kod Gornjeg Vakufa približavala vrhuncu, Vrhovni štab je užurbano prebacio nove jedinice na front 7. divizije. Pored 3. krajiške i 4. crnogorske, u pokretu je bila i 2. proleterska brigada. Vest o dolasku ovih jedinica ulila je nove snage borcima 7. divizije da izdrže još neko vreme.

U ovim borbama naročito se istakla 7. brigada, pod komandom Nine Marakovića, koja je i pored vrlo velikih teškoća uspevala da održi svoj front i ne dozvoli nadmoćnijem neprijatelju da je razbije. Isto tako izvanrednu pomoć diviziji pružila je artiljerija koja je, pošto je imala dosta municije, neprekidno obasipala neprijatelja i nanosila mu znatne gubitke.

Ujutro 2. marta neprijatelj je jakim grupacijama produžio napade duž puta Gornji Vakuf — Prozor, preko Vilića guma, Orlovače i Crnog vrha.

Oko 13 časova na Vilića gumnu došlo je do žestoke borbe u susretu 4. crnogorske brigade i neprijatelja, u kojoj su Nemci bili strahovito potučeni i odbačeni ka Velikoj kobili.

U toku noći 2/3. marta 2. proleterska brigada vodila je ogorčene borbe na Crnom vrhu u kojima je uspela da neprijatelja potuče i potisne.

Uveče 2. marta 7. divizija našla se u sledećem rasporedu: 7. brigada na položajima na Makljenu i u Palskoj šumi; 8. i 16. brigada na prostoriji s. Rumboci — s. Ravno — s. Vukovsko, u rezervi. Osmu brigadu bila je u prethodnim borbama prepolovljena, pa zbog ovoga, a i ostalih teškoća, nije više imala svoju predašnju snagu.

I komandni kadar i borci tražili su samo odmor. Međutim, njega ni ovoga puta nije bilo.

PROTIVUDAR KOD GORNJEG VAKUFA

Ujutro 3. marta štab 7. divizije dobio je od VS zapovest za protivudar. Prema tom naređenju 7. brigada je stavljena pod komandu 2. proleterske divizije. Štab 7. divizije komanduje levom napadnom kolonom u koju ulaze: 3. brigada, 3. krajiška (bez dva bataljona) i 1. bataljon 16. brigade. Zadatak ove kolone bio je: da preko Oglavka prodre na cestu Bugojno — Gornji Vakuf između sela Gračanice i Tihomišlja i zatvori ovaj pravac i da spreči eventualnu intervenciju neprijatelja iz pravca Bugojna. U vezi s ovim opštim, jedinice su dobile posebne zadatke:

8. brigada da napada pravcem Oglavak — Luče polje — s. Tihomišlje i izbije na drum G. Vakuf — Bugojno (kod zaseoka Han Ploče) i spreči odstupanje neprijatelja od G. Vakufa ka Bugojnu, odnosno dolazak eventualnog pojačanja od Bugojna ka G. Vakufu;

3. krajiška brigada (bez 2 bataljona) da napadajući na pravcu s. Planinica — s. Gračanica izbije na drum G. Vakuf — Bugojno, postavi zasedu kod Gračanice i spreči pridolazak eventualnog pojačanja od Bugojna ka G. Vakufu.

Za divizijsko komandno mesto određen je Oglavak, a potom će se premeštati na pravcu Luče polje — Tihomišlje.

Prethodnog dana štabovi 2. proleterske i 7. divizije utvrdili su na zajedničkom sastanku osnove sadejstva za predstojeći napad, jer je, prema zapovesti VS, 2. proleterska divizija napadala desno od 7. divizije.

Interesantno je ovde napomenuti da ni štab 7. divizije ni VS nisu u ovo vreme imali stvarnih podataka o jačini neprijatelja kod G. Vakufa. U zapovesti VS stoji da se kod G. Vakufa nalazi jedan neprijateljski puk sa tri bataljona, ukupno oko 3.200 vojnika. Danas bismo to cenili kao minus za komandovanje, ali mi se čini da je u tadašnjoj situaciji to možda i bilo dobro. Naime, da smo znali kolike su stvarne snage, verovatno bismo drukčije i opreznije radili, a izgleda da je u ovoj situaciji baš bilo dobro što smo potcenili neprijateljsku jačinu i što smo u vezi s tim doneli odluku za ofanzivu.

Protivudar je planiran za 3. mart u 15.00 časova.

Određen sam od štaba divizije da budem sa 7. brigadom i da u ime štaba koordiniram dejstvo na spoju 2. proleterske i 7. divizije.

Sedma brigada dejstvovala je na levom krilu 2. proleterske divizije, a desno od nje napadala je 2. proleterska brigada. Obe brigade napadale su opštim pravcem s. Mačkovac — s. Mračaj — G. Vakuf.

Do 15 časova obe brigade bile su na polaznim položajima. Na mene su naročito impresivnu sliku ostavili borci — proletari. Ne samo na mene, već na celu banijsku brigadu. Došli su veseli, raspevani i silno samopouzđani. »More, bre, Banovci, sada ćete videti šta ćemo da napravimo od Švabe«. Gledao sam ih i nisam mogao odvojiti oči od njih. Sve su to bili omladinci, a neki tako reći još deca. Nekima je puška bila do kolena. U sebi sam govorio: Teško će oni nešto napraviti protiv ovakvog neprijatelja, a u šali sam im dobacio: »Drugovi, nije to »Mur-de«. Ovo je malo tvrđi orah«.

I tako je počela borba kakvu do tada nisam video niti sam kasnije imao prilike da vidim. Počela je borba u kojoj su ručne bombe bile glavno oružje. Taktika je bila jednostavna: pod zaštitom mitraljeza i minobacača borci su se privlačili do neprijatelja na takvo odstojanje, da su mogli dejstvovati ručnim bombama i tada su, uz prasak bombi, prelazili na juriš.

Prvi juriš je odbijen, ali je za njim odmah sledio drugi i tako redom — bez prestanka. Borba je trajala celu noć i u zoru 4. marta uporni neprijatelj je bio slomljen i u neredu je odstupao ka Gornjem Vakufu. Ujutru, kada sam prolazio preko prostora gde je vođena borba, video sam razrovan teren i leševe nemačkih vojnika na svakom koraku. Gledam velikog, snažnog nemačkog vojnika, sa celokupnom opremom i šlemom na glavi

i ne mogu da verujem da su to učinili oni veseli dečaci 2. proleterske brigade.

Ovakav polet proletera poneo je sa sobom i izmorene banijske borce, te su i oni uspešno izvršili svoj zadatak.

Čelo nemačkog klina bilo je razbijeno i ranjenici spaseni.

Međutim, 8. brigada, sa dva bataljona 3. krajiške brigade, nije uspela da izvrši svoj zadatak i izbije na cestu G. Vakuf — Bugojno i time neprijatelju preseče odstupnicu. Plan dejstva je bio odlično zamišljen, ali 8. brigada nije više imala snage ni daha za izvođenje takvog delikatnog i napornog zadatka. Zbog toga u celini neprijatelj nije do kraja potučen iako su za to stvoreni vrlo povoljni uslovi.

4. marta završene su za 7. diviziju borbe kod G. Vakufa.

Divizija je u toku ovih 11 dana borbi imala oko 550 ljudi izbačenih iz stroja — što poginulih, umrlih od iznemoglosti, ranjenih, premrzlih i bolesnih. U 8. brigadi brojno stanje spalo je na 50%. Jedinice su izgubile veliki deo starešinskog kadra. Neki bataljoni ostali su samo sa po jednim komandrom i komesarom čete. Nisu više imali koga da uzdignu na upražnjeno mesto. Dešavalo se da nekoga danas postavbe za komandira ili komesara, a on sutradan pogine.

Međutim, i neprijatelj je pretrpeo teške gubitke. U jednom izveštaju 717. divizija stoji da je samo jedan bataljon imao 96 mrtvih, 147 ranjenih i 41 zarobljenog. U izveštaju od 2. marta 717. divizija navodi da je imala 51 mrtvog, 82 ranjena, 21 zarobljenog i 31 smrznutog.

Ovde treba uočiti da je toga dana od smrzavanja stradao 31 neprijateljski vojnik. Kada se ima u vidu da su nemački vojnici bili odlično opremljeni zimskom opremom, može se tek zamisliti kako je bilo borcima 7. divizije koji su tako reći goli i bos izdržali deset dana u borbi na Oglavku i Kobili na visini od preko 1.000 m, u snegu koji je često bio dubok i do dva metra.

Mi smo u toku borbe kod G. Vakufa izveštavali VS o stanju u diviziji i molili da se po mogućstvu što pre smene naše jedinice. Nailazili smo na puno razumevanje, ali kad nam je objašnjena situacija u kojoj je bila Operativna grupa, i sami smo videli da drugog izlaza nema i da moramo do kraja izdržati, pa i po cenu žrtvovanja. Kako je ovaj zadatak shvatio štab divizije, tako ga je shvatio i svaki borac i zato je divizija mogla da izdrži sve ove napore.

Još tako reći nije bio ni završen boj kod Gornjeg Vakufa, a divizija je već dobila novi zadatak.

VS je 5. marta poslao naređenje da se 8. brigada stavi na raspolaganje Sanitetskom odseku VŠ radi prenošenja ranjenika i bolesnika preko Neretve, a 7. i 16. brigada da se što pre prikupe u dolini Neretve kod Jablanice. Istovremeno je štab divizije upoznat sa idejom VS za proboj preko Neretve u pravcu Hercegovine.

Prelaz preko Neretve izvršila je 2. proleterska divizija u noći 6/7. marta i u toku 8. marta mostobran je bio učvršćen. Iza toga Neretvu je 8. marta prešla i 7. brigada sa štabom divizije.

Prelazak je izvršen po danu, uz strahovito bombardovanje iz vazduha. Neprijatelj je uviđao da mu Operativna grupa izmiče i da mu je sav trud do tada bio uzaludan, pa se avijacija svom snagom ustremila na naše kolone. Talijanske »savoje« smenjivale su se sa nemačkim »štukama«. Kao da su se takmičile ko će bezobzirnije i besomučnije napadati bespomoćne borce i ranjenike. U dolini Neretve vrilo je kao u loncu. Zavijanje avionskih sirena, tresak bombi, rzanje preplašenih konja, jauk ranjenika i hućanje Neretve, sve se to slivaio u jednu stravičnu buku, u simfoniju smrti. Jablanica je ličila na pravo razbojište. Srušene kuće, razbacano pokućstvo, razbegli konji, ranjenici i mrtvi borci, sve je to sačinjavalo užasan prizor koji se retko sreće i u ratu.

Pored svega, prelazak se nije prekidao. Išlo se napred, bez obzira na žrtve. Jedini zaklon u blizini mesta prelaza bile su strme obale Neretve pod koje su se sklanjali borci. Međutim, »štuke« su pikirale i na te zaklone. Rušile su obale i zatrpavale borce, a promašene bombe koje su padale u Neretvu, dizale su velike vodoskoke. Pravo je čudo kako od tog bombardovanja nije pogoden most preko kojeg se prelazilo.

Za vreme prelaska, 7. brigada pretrpela je teške gubitke: poginulo je 15 boraca, a 38 je ranjeno.

Šesnaesta brigada koja je bila na prostorijski Ravno — Vukovsko, prebacila se preko Neretve tek 11. marta.

Po prelasku Neretve divizija je dobila zadatak da sa 7. i 16. brigadom nastupa pravcem Glogošnica — G. i D. Zimlje — Kifino Selo i da svojim dejstvom obezbeđuje desni bok 2. proleterskoj diviziji koja je nastupala na glavnom pravcu

prema Kalinoviku, kuda su se kretale i kolone ranjenika. Trebalo je izbiti na Prenj i odbaciti četnike koji su bili koncentrirani za napad na ešelon ranjenika.

Međutim, zbog zakašnjavanja 10. hercegovačke brigade (koja je za ovaj zadatak stavljena pod komandu 7. divizije), i čitav plan je zakasnio. Uveče smo iz doline Neretve posmatrali vrhove Prenja i na njima vatre koje su pokazivale gde se nalazi neprijatelj. Oko vatri čulo se udaljeno graktanje četnika koji su kao lešinari čekali da se dokopaju žrtava.

Brigade su 11. marta krenule na izvršenje zadatka u dve kolone. Popeti se na Prenj predstavlja podvig i za planinare, a za premorene jedinice 7. i 16. brigade on je izgledao nesavladiv. Bespuće i sneg prisiljavali su borce da se uglavnom kreću puzajući i četvoronoške. Kada su izbili pod vrh Prenja, dočekao ih je neprijatelj snažnom vatrom. Svuda na prelazima i na dominantnim položajima četnici i Italijani izgradili su položaje i mogli su tući naše borce ne vatrom već kamenjem, jer su im bili iznad glava. Tu se zaista nije moglo ništa učiniti. I da nije bilo neprijatelja, prelazak preko Prenja bio bi izvanredno težak, a u ovim uslovima postao je nemogućan.

U takvoj situaciji VS je naredio diviziji da se zadrži na položajima sela Glogošnica — Trelišće i da sa njih obezbeđuje levi bok glavne kolone.

Na ovim položajima bili smo u neposrednom kontaktu sa četnicima koji su nas neprekidno uznemiravali, ali nisu ozbiljnije napadali, već su se uglavnom držali grebena Prenja. Doznali su da su ovo hrvatske jedinice i neprekidno su sipali najpogrdnije psovke. Naravno, ni naši borci nisu im ostali dužni. Posle psovki redovno je sledila puščana paljba.

Komandant 16. brigade, Vojko Hohšteter, u jednom takvom dvoboju, pošto nije mogao više da trpi njihovo izazivanje, i sam pomoli glavu iza zaklona i doviknu im: »Prokleti izdajnici, za kaj se vi borite«? Još ovo nije ni završio, a zrno mu prosvira uho. »Tebe trebamo, vikali su četnici, pomoli još tu komunističku glavu«! Posle smo zadirkivali Vojka govoreći mu da treba već jednom da govori čistim srpsko-hrvatskim jezikom, jer će mu kajkavština na ovom terenu doći glave.

Osma brigada je u toku 11. 12. i 13. marta prenosila ranjenike i bolesnike preko Neretve. Brigada je, inače, od svih jedinica 7. divizije bila najviše iscrpena i sada je opet dobila ovaj težak i odgovoran zadatak. Gledajući borce - kako nose ranjenike, pomišljali smo kako bi se mirne duše mogle prome-

niti uloge i nosioce mesto nošenih staviti na nosila. Svakih 10 minuta su stajali i odmarali se, ali su opet uzimali nosila i posrćući kretali.

U tim tragičnim trenucima dešavale su se i komične stvari. Stanko Kreća, zamenik komesara 8. brigade, ispričao mi je ovo.

Za vreme jednog odmora nosioci jednog tifusara otišli su da prime večeru, ostavivši bolesnika na nosilima u koloni gde su zastali. Bolesnik je ustao sa nosila i u bunilu sam nekuda krenuo. Uto je naišao jedan zdrav borac i, valjda u želji da se malo odmori, legao na nosila i istog časa zaspao. U međuvremenu je naređen pokret i nosioci su počeli da nose zdravog borca. »Kada su naišli pored mene, priča Kreća, vidim na nosilima borca za koga znam da je zdrav. Nasmejao sam se, postavio kolonu, zdrav je skinut sa nosila i pronađen pravi bolesnik«.

Zbog nošenja tifusnih bolesnika, i pored svih preduzetih mera, nije se moglo sprečiti da se tifus počne širiti i u brigadi. Pokazalo se docnije da je to bio najopasniji neprijatelj za 8. brigadu, pa i za celu diviziju.

Štab divizije primio je 15. marta zadatak od VS da 16. brigadu stavi pod komandu 1. proleterske divizije i da kao zaštitnica krene pravcem Strbine — Bunari — Idbar — Gornja Bijela. Pored uloge zaštitnice, brigada je imala zadatak da prikupi sve ranjenike na koje naiđe na putu, a koji nisu još evakuisani.

Štab divizije dobio je zadatak da krene u pravcu s. Bje-limaca i da na toj prostoriji obezbedi smeštaj Centralne bolnice. I 7. brigada imala je zadatak da usput prikuplja ranjenike i da ih evakuiše. Pored toga, štab divizije trebalo je da uputi i sve tovarne konje Centralnoj bolnici za prenošenje ranjenika, tako da su materijal i naoružanje koje su nosili konji sada morali da nose borci.

U toku ovog pokreta, punog teškoća, morale su se pojedine jedinice odvajati i voditi borbu sa četnicima koji su izvršili nekoliko prepada. Pojedini delovi puta koji je uglavnom vodio jednom konjskom stazom, bili su izloženi dejstvu artiljerijske vatre iz Konjica kao i avijacije, tako da je bilo dosta gubitaka i među borcima. Tako je put Jablanica — Idbar — Gornja Bijela, kojim su se kretale naše jedinice i ešloni ranjenika, bio obeležen telima mrtvih boraca i ranjenika, no ipak je najviše bilo četničkih leševa, za koje nije bilo vremena da se zakopaju.

Na belorn snežnom pokrivaču stravično su delovali leševi s dugim bradama i dugom kosom. Podli izdajnici skupo su plaćali svoju izdaju.

Štab divizije dobio je 20. marta od VŠ naređenje da se jedinice smeste na području Glavatičeva i to: 7. brigada u rejonu s. Grušće, 8. brigada u rejonu s. Razići, a štab divizije u s. Dudle. Na toj prostoriji trebalo je da se divizija sredi i odmori. Šesnaestoj brigadi naređeno je da krene u pravcu sela Uloga i tamo smeni 1. proletersku brigadu. Tako je posle puna dva meseca gotovo neprekidnih borbi i marša, na kojem je prevalljeno oko 700 kilometara, divizija dobila prvi odmor.

Kakvo je stanje u diviziji bilo u ovo vreme najbolje se vidi iz dnevnika 8. brigade gde, između ostalog, stoji: »Našu brigadu u s. Razićima sve više i više zahvata tifus. Svaki dan ima po neki mrtav i stalno se otprema u bolnicu. Ishrana slaba. Supa i komadić mesa. Glad se oseća u dobroj meri. Osjećaj gladi prožima borce željom za Banijom. Stalno se čuje pričanje o jelu i hrani u Baniji. Ambulanta postaje brojno jača od brigade. Kriza u brigadi hvata sve većeg zamaha«.

Divizija u ono vreme gotovo da više nije predstavljala borbenu jedinicu.

U to najteže vreme za diviziju, naše jedinice oslobodile su Kalinovik i Nevesinje. U ovim mestima zaplenjeno je dosta hrane, od koje je i divizija nešto dobila. Zahvaljujući hrani i odmoru počela je postepeno da se oporavlja, ali to ipak više nije mogla biti ona divizija koja je krenula 20. januara sa Banije. U vatri bitke na Neretvi ona je prevazišla samu sebe i tu je i sagorela. Do povratka na Baniju ona je ostala samo rekonvalescent. Ipak, u V ofanzivi koja je uskoro nastupila, našla je još toliko energije da ponovo prevaziđe svoje realne snage i izvrši nove zadatke koji su pred nju postavljeni.

*

Pišući ova sećanja na trnovit put 7. banijske divizije u IV ofanzivi, potrebno je još jednom podvući da je divizija u ovakvu situaciju došla zbog prirode zadatka koji je dobila, a koji je bio neophodan i od ogromne važnosti — zbog zaštitničke borbe s najjačom neprijateljskom grupacijom. Karakter tog zadatka bio je takav da je diviziji potkresao krila, da joj je

izbio iz ruku njeno najjače oružje: ofanzivnost. Dok su druge jedinice Operativne grupe odlučnim i munjevitim ofanzivnim dejstvima iz dubine slobodne teritorije lomile neprijateljske snage koje bi joj se našle na putu, pri čemu su dolazile i do oružja i do hrane i stalnim uspjesima uzdizale borbeni moral, 7. divizija se iz borbe u borbu, pri povlačenju s jednog odbrambenog položaja na drugi, polako i neumoljivo topila: nestajali su borci, nestajalo oružje i municija, nije bilo hrane (jer se i narod povlačio čim bi osetio naše i neprijateljevo približavanje), a užasna zima, bespuće i tegobe zbog nedostatka često i minimalne odeće i obuće, kao i nepodnošljiv zamor — dovodili su jedinice u najteža iskušenja. Izdržati sve to i kao krunu svega još 11 dana neprekidnih borbi u odbrani od prodora Nemaca u dolinu Rame, na pravcu Bugojno — Gornji Vakuf — Prozor (što je sigurno bilo odlučujuće za spas ranjenika), stvarno su mogli samo borci inspirisani neograničenim poverenjem u svoje rukovodstvo, Partiju i ideale za koje se bore.

Tim borcima-herojima koji su ostali na Oglavku, Kobili, Idbaru i Krstaču u stojećem stavu¹, sa zamrznutim puškama i bombama u ruci, uvek su se vraćale misli nas preživelih drugova i davale nam snage da u svakoj situaciji istrajemo do kraja.

Milan PAVLOVIĆ